

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2023.99.8>

УДК 808.3-06

СЛОВОВІР НАЗВ ОСІБ ЖІНОЧОГО РОДУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ: МІЖ НОРМОЮ І ДЕСТРУКЦІЄЮ

КОЦЬ

Тетяна Анатоліївна,

доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та
соціолінгвістики,
Інститут української мови НАН
України;
вул. Михайла Грушевського, 4,
м. Київ, 01001;
e-mail: tetyana_kots@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4622-9559

Tetiana

KOTS,

Doctor of Philological Sciences,
Senior Researcher of the Department
of Stylistics, Language Culture and
Sociolinguistics, Institute of the
Ukrainian Language of National
Academy of Sciences of Ukraine;
4, Mykhaila Hrushevskoho St.,
Kyiv, 01001, Ukraine;
e-mail: tetyana_kots@ukr.net

У статті простежено динаміку словотворення назв осіб жіночого роду впродовж XX – початку XXI ст. З'ясовано тенденції прескриптивної і дескриптивної норм у зв'язку з позамовними чинниками різних історичних періодів. Слововір іменників жіночого роду мав ознаки природного розвитку мови до кінця XX ст. і набув загрозливих масштабів в останнє десятиліття, що може призвести до руйнування фонетичної, морфологічної будови слова і літературної норми загалом.

Ключові слова: *назви осіб жіночого роду, прескриптивна норма, літературна норма, природний розвиток мови, потенційні слова, штучні новотвори.*

Питання творення назв осіб жіночого роду в українській літературній мові набули значного резонансу впродовж останніх років. Серед причин їх актуалізації мовознавці називають: по-перше, потужну соціалізацію сучасної жінки, її залучення до сфер «чоловічої» діяльності, по-друге, державотвірні тенденції утвердження національної ідентичності («відновлення» чистоти та автентичності мови); по-третє, вплив демократизації суспільства на літературний стандарт [Тараненко 2015: 3; Słowotwórstwo 2003; Онхайзер 2009: 46–64]. Усі вони, як бачимо, зумовлені переважно зовнішніми, позамовними тен-

денціями сьогодення. Мова завжди реагує на запити соціуму, і це один із рушіїв її природного розвитку, але за умови відповідності цих змін граматичним законам, у випадку з назвами осіб жіночого роду – потенційним можливостям національного словотворення. Як засвідчує мовна практика, це є основною і визначальною проблемою, яка може мати не лише негативні, а й руйнівні наслідки для граматичної системи загалом.

Творення назв осіб має давню традицію в українській мові і ґрунтується передусім на засадах внутрішньої будови словника. Першими порушують ці питання автори граматики кінця XIX – початку XX ст. Вони реалізували нагальні завдання того часу: формування літературного стандарту не лише на основі народнорозмовної традиції, а й на тлі його відмінностей від російської мови, висвітленні засад власної мовної ідентичності. Крім того, джерельна база кодексів була обмежена передусім художньою літературою (творами Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного та ін.) і тому не дає вичерпної функціонально-стильової диференціації мовної практики. Найважливішими і незмінними для всіх поколінь мовознавців були настанови нормотворців на природний розвиток мови.

В одній із праць О. Синявський писав: «Заводячи ту чи іншу граматичну норму, не встатковану Академією, упорядчик завжди виходив з таких мотивів: 1) щоб ця норма була природна для найбільшої частини народної мови; 2) щоб вона була звичайна в творах найкращих українських письменників; 3) щоб вона була краща, вигідніша з погляду поступу, удосконалення мови [Синявський 1922: 13]. У розділі про словотвір іменників М. Сулима наголошує на відмінностях української мови від російської: «Професійні й інші подібні до них назви в українській мові бувають здебільшого осібно для чоловіків і осібно для жінок. Українська мова взагалі уникає вживати в спільному роді тих слів, що означають посаду, професію, звання, рангу тощо, й надавати тим словам ознак граматичного (формального) чоловічого роду без огляду на стать. У російській мові, як відомо, такі слова, як *от автор, композитор, писатель*, а так само, напр., *товарищ, приятель*, однаково можуть стосуватися до осіб жіночої статі, як і чоловічої. В українській фразі буває інакше: він – *автор*, вона – *авторка*; він – *композитор*, вона –

композиторка; він – письменник, вона – письменниця; він – лікар, вона – лікарка; він – професор, вона – професорка й т. ін. <...> на професійні й інші аналогічні до них назви для жінок українська мова широко використовує відповідні формальні закінчення жіночого роду (граматичного), а втім це буває не завжди [виділення наше. – Т.К.]» [Сулима 1928: 11–12]. Формуючи правила, мовознавці завжди застерігали, що «взагалі вичерпати всі особливості в мові – трохи чи й зможна це річ: жива мова має в собі багато такого, що не дається обняти певним граматичним правилом, а що треба відчутти чуттям мови, стилю» [Курило 1942: 135]. О. Синявський серед інших тематичних груп іменників називає назви осіб жіночого роду, які можуть утворюватися за допомогою суфіксів: «**-иха** для означення дружини (*дячиха, ковалиха, Василича*); **-иця** для означення живої істоти жіночої статі (*цариця, черниця, лисиця*); **-ка** для означення осіб і взагалі живих істот жіночої статі (*американка, акторка, азіятка, арабка, вчителька, лікарка, співачка, слухачка*)» [Синявський 1922: 88–89]. В. Сімович пише, що ці назви виникають тоді, «як жінка займається тим, що й чоловік, напр.: чоловік – учитель, то жінка – вчителька..., лікарка, співачка, слухачка, брехунка, пастушка, погоничка» [Сімович 1919: 133–134]. Кодифікуючи словотвірні моделі, укладачі граматик зауважували: «<...> коли твориться щось нове, то треба його творити відразу добре, щоб не довелося потім переробляти, поправляти, латати, набираючись сорому за це і перед світом, і перед потомними поколіннями» [Левицький 1920: 6].

Для мовної практики 10–30-х рр. ХХ ст. характерна варіантність назв осіб жіночого роду з виразною тенденцією до утвердження зразків із суфіксом **-к-**. Функціонування назв осіб жіночого роду в цей період можна простежити вже не лише в художньому стилі, а й у мові української преси, яка на той час була вагомим чинником формування національної ідентичності, напр.: *Кожен пам'ятає свою першу вчительку, а як – залежить, мабуть, від неї* (Маяк, 11.01.1920); *З'їзд народних учителів і учительниць Золотоношського повіту в зібранні 20 червня сього року* (Вільне слово, 10.07.1917). У цей період історії літературної мови увійшли у вжиток іменники *авторка, агітаторка, агрономка, белетристка, еманципатка,*

лікарка, поетка, пропагандистка, співачка, ювілярка, ювілятка тощо, напр.: *Авторка статті подає огляд сучасних труднощій і проблем українського села* (Літературно-науковий вісник, 11.05.1914); *Наша визначна поетка Леся Українка залюблена в рідну природу й уміє зачарувати нас* (Громадська газета, 11.04.1915). Фіксували такі номінації і тогочасні словники, напр., *учителька, оповідачка, авторка, спостерігачка* тощо [Український лексикон 2017].

Назви осіб жіночого роду функціонували і в другій половині ХХ ст. Основною сферою їх вживання були вже традиційно художній і публіцистичний різновиди літературної мови. У пресі з'являлися співзвучні часові номінації, напр.: *Директорка школи бере активну участь в раціоналізації виробництва* (Радянський Донбас, 18.02.1953); *Лікарка повинна вміти поставити правильний діагноз і правильно лікувати* (Молодь України, 14.03.1945). Таке слововживання регламентувала прескриптивна норма. Л.А. Булаховський іменники з суфіксом -к (*організаторка, засідателька*), враховуючи функціонально-стильовий аспект проблеми, кваліфікував як «розмовні [виділення наше. – Т.К.], але більш поширені, ніж в російській мові» [Курс 1951: 359]. Автори граматики, враховуючи засади стильової норми офіційно-ділового, наукового стилів, зазначали, що «для назв осіб жіночого роду <...>, особливо в назвах іншомовного походження, використовується форма чоловічого роду: *професор, директор, інспектор, друкар*» [Курс 1951: 531]. Цитованою на той час була думка Є. Куриловича: «Для групи назв осіб за основним заняттям звичайним є вживання назв чоловічого роду на означення осіб жіночої статі. Не всі найменування професій мають відповідники з формальними ознаками жіночого роду, а в тих випадках, коли такі відповідники існують, вони нерідко належать до розмовного стилю» [Курс 1951: 531].

Прескриптивна норма 70–80-х рр. ХХ ст. щодо номінацій осіб жіночої статі із суфіксом -к констатує: «Суфікс -к уживається для утворення багатьох назв осіб жіночої статі; він найчастіше додається до суфікса для утворення відповідної назви чоловічої статі або вживається замість нього» [Сучасна 1969: 42]. Про активне входження таких назв у мовну прак-

тику свідчить розширення реєстру орфографічних словників, а також низка досліджень цього часу. Зокрема в монографії «Словотвір сучасної української літературної мови» читаємо: «Суфікс -к-а надає значення жіночої статі певним основам безсуфіксних іменників чоловічого роду (*пасажирка, делегатка*), іменників з суфіксами -ар /-яр (*бібліотекарка, малярка*), -ач /-яч (*позивачка, спостерігачка*), -тель (*визволителька*), -атор /-ятор, -итор (*агітаторка, імпровізаторка*), -ер /-ор, -тор, -онер (*тренерка, дикторка*), -ант /-янт, -ент (*дисертантка, емігрантка, опонентка, рецензентка*), -ат (*адресатка, делегатка*), -ир (*касирка*), -ал (*провінціалка, професіоналка*) та ін.» [Словотвір 1979: 95–96]. Сферою їх вживання були традиційно художній і публіцистичний стилі літературної мови. Про те, що функціонування таких номінацій не обмежувалося зовнішніми суспільно-політичними чинниками, свідчить їх фіксація у мові преси, яка на той час відчувала чи не найбільший вплив російської мови, напр.: *Обидві електровзарниці, які працюють в управлінні «Металургмонтаж», в січні щодня записують на свій трудовий рахунок по 20–25 погонних метрів сталюного шва понад норму* (Закарпатська правда, 25.01.1965); *У клубі Київського електровагоноремонтного заводу цими днями відбулася нарада <...>. На засіданні були присутні кранівниці і зварювальниці передового цеху* (Вечірній Київ, 25.06.1965). Такі слова природними були і для ЗМІ 60–90-х років ХХ ст., напр.: *Щоразу, коли погляд наш затримується на пам'ятникові Лесі Українки в Києві, чи коли ви зупинитесь в алеї придніпровського парку перед бронзовою постаттю Марії Заньковецької, неминуче, мабуть, подуматиметься вам: є в цих прекрасних образах щось і від неї самої, від авторки, від натхненної жінки-митця, яка ще недавно була серед нас... Ім'я їй – Галина Веселовська* (Друг читача, 13.01.1977); *Письменниця-перекладачка Анна Іоаннісіан, дочка видатного вірменського поета Ованеса Ованесяна, з яким дружив Тичина, писала: «так, варто було побачити П. Тичину вдома, в сім'ї. В кабінеті, де б, здавалося, ногою було ніде ступити, де книги лежали на роялі, на стільцях, а то й просто купами, все, виявлялося, мало своє місце* (Друг читача, 26.05.1993).

Зниженню або нівеляції стилістичної маркованості назв осіб жіночого роду сприяє їх поширення в різних функціональних різновидах літературної мови та лексикографічна фіксація. Якщо подивитись ретроспективно, то, для прикладу, «Лексис <...>» Л. Зизанія (1596) містив кілька таких назв, «Лексикон словенороський <...>» П. Беринди (1627) – кілька десятків, «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (1907–1909) – близько тисячі одиниць, академічний тлумачний «Словник української мови: в 11 томах» (1970–1980) – понад три тисячі [Український лексикон 2017].

Назви осіб жіночого роду за професією були об'єктом вивчення в багатьох студіях мовознавців другої половини ХХ ст. Так, Н.Л. Босаківська, оперуючи реєстром «Словника української мови: в 11 томах» (Т. I–V. Київ, 1970–1975), говорить про нормативність слів: *дипломантка, ініціаторка, агітаторка, інспекторка, інструкторка, кондукторка, контролерка, коректорка, кулінарка, музикантка, організаторка*. Частину таких номінацій кваліфіковано як слова з розмовним відтінком: *абітурієнтка, агрономка, адміністраторка, аптекарка, акордеоністка, бетонярка, воротарка, заводчанка, інженерка, каменярка, композиторка, кіоскерка, космонавтка, монополістка, меценатка*. Деякі слова, як засвідчувала мовна практика, «перебували на межі, яка розділяє агентивні назви розмовного характеру і нормативні утворення кодифікованої мови: *дикторка, кранівниця, штукатурниця, дефектоскопістка, екскурсоводка* [Босаківська 1976: 75]. Проблеми їх унормування в мові початку ХХІ ст. порушує Л.П. Кислюк, зауважуючи, що «в суспільстві існує сформоване впродовж декількох десятиліть упередження щодо таких номінацій, яке можна пояснити відчуттям їхньої незвичності, okazіональності, але потреба в них залишається», і знову засвідчує розмовний відтінок значення слів *космонавтка, кондукторка, директорка, продавчиня, режисерка, модельєрка* [Кислюк 2013: 116]. Важливо, що до 10-х рр. ХХІ ст. тенденції літературних кодексів загалом відповідали мовній практиці, і видимих причин порушення літературної норми, зокрема у словотворенні назв осіб жіночого роду, не було.

Сьогодні в узусі масмо необмежену, нічим не регламентовану, штучно створену варіантність: *мовознавець* – *мовознавка* / *мовознавиця* / *мовознавчиня*; *мовець* – *мовкиня* / *мовчиня*; *літературознавець* – *літературознавка* / *літературознавиця* / *літературознавчиня*; *політик* – *політичка* / *політикиня* / *політикеса*; *політолог* – *політоложка* / *політологиня*; *фотограф* – *фотографеса* / *фотографиня* / *фотографка*; *філософ* – *філософеса* / *філософиня* / *філософка*; *продавець* – *продавиця* / *продавниця* / *продавальниця* / *подавчиня*; *покупець* – *покупниця* / *покупчиня* / *купувальниця*; *герой* – *героїня* / *геройка*; *канцлер* – *канцлериня* / *канцеляриня* / *канцлеркиня* / *канцлерка*; *правознавець* – *правознавчиня* / *правознавиця*; *історик* – *історичка* / *історикиня*; *вождь* – *вождиня* / *вождиця* / *вождиха*; *прозаїк* – *прозаїчка* / *прозаїця* / *прозаїкиня*, зокрема й назв, утворених черезкроковим шляхом: *змагальниця* / *змагунка*; *піаристка* / *піарниця*; *майданниця* / *майданеса* тощо [Архангельська 2019: 95].

І бере це початок, очевидно, з часу впровадження в Міністерстві освіти і науки України «політики гендерної рівності та антидискримінації» (2016–2018 рр.). Радник з цих питань О. Малахова в одному з радіоефірів розповідає, що «восьмого березня віце-прем'єр-міністр – міністр регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ Геннадій Зубко започаткував у фейсбуці хвилю «Лідерка, яка надихає» і закликав усіх небайдужих «долучитись до челенджу та згадати всіх лідерок, які надихають вас і які є поряд з вами. Згадати всіх наших творчинь і спортсменок, політикинь та військових, волонтерок, експерток та громадських діячок». Вона підтримала таку ініціативу і наголосила: «<...> я дуже рада, що це прозвучало на такому високому рівні. Тут немає про що сперечатися. Це ніяк не суперечить українській мові, навпаки – це її властивість, відмінність». «Слова *творчиня*, *діячка*, *лідерка*, – зазначає вона, – вже давно зафіксовані в академічному тлумачному словнику сучасної української мови, як і слова *директорка*, *космонавтка*, *автомобілістка*. Тому тут немає ніяких суперечностей ні з правилами словотворення, ні з правилами української мови взагалі» (Громадське радіо, 11.03.2018. 19:22).

Слова *директорка, космонавтка*, справді, є в СУМ-11, але з позначкою «розмовне», натомість у СУМ-20 такої ремарки вже немає; *автомобілістка, лідерка* відсутні в СУМ-11, але зафіксовані в реєстрі СУМ-20 без ремарок. Лексеми *творчиня* в нормативних словниках немає. Це знову ж таки свідчить про глибшу проблему їх унормування, ніж здається на перший погляд.

Згодом «Український правопис» (Київ, 2019) фіксує правило: «<...> за допомогою суфіксів **-к-**, **-иц-(я)**, **-ин-(я)**, **-ес-** та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі. Найуживанішим є суфікс **-к-**, бо він поєднуваний з різними типами основ: *авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, співачка, студентка, фігуристка* та ін. Суфікс **-иц-(я)** приєднуємо насамперед до основ на **-ник**: *верстальниця, набірниця, порадниця* та **-ень**: *учениця*. Суфікс **-ин-(я)** сполучаємо з основами на **-ець**: *кравчиня, плавчиня, продавчиня*, на приголосний: *майстриня, філологиня, бойкиня, лемкиня*. Суфікс **-ес-** рідковживаний: *дияконеса, патронеса, поетеса* (УП 2019: 27). Усі прихильники тотальної фемінітивізації покликаються саме на це правило. Мало хто зважає на те, що правопис не може охопити всіх випадків слововживання. До того ж це проблема не правопису, а передусім словотвору. В основу його диференціації покладено структурно-семантичний критерій, напр.: «До цього процесу залучають творення парних іменників зі значенням жіночої статі за родом професійної діяльності, національністю, місцем проживання, соціальним станом (*аспірант – аспірантка, школяр – школярка, робітник – робітниця, лікар – лікарка, крутильник – крутильниця, поет – поетеса, француз – французженка, українець – українка, волинянин – волинянка, барон – баронеса*), андроніми (значення «дружина особи, названої твірним словом»): *бондариха, лісничиха, головиха, купчиха, генеральша*, кодеривати, мотивовані дієсловами (*вередун – вередунка, шептун – шептуха*), назви на позначення родинних стосунків: *брат – братова*. До флексійних дериватів залучено *кум – кума, раб – раба, маркіз – маркіза* та власні жіночі імена *Валентин – Валентина, Роман – Романа* [Архангельська 2019: 93].

ЗМІ останніх років тиражують творення назв осіб жіночого роду чи не на всі назви професій і родів діяльності: *міністерка,*

гінекологиня, членкиня, історикиня, філософиня і низка інших, напр.: *Посилити спроможність громад та розвивати соціальні послуги. Міністерка* соцполітики Оксана Жолнович відвідала Херсон та Миколаїв (<https://www.msp.gov.ua/news/23094.html>, дата звернення 10.10.2023); *Ірина Верещук, віце-прем'єр міністр – міністерка* з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (Укрінформ, <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3726820>, дата звернення 10.10.2023); *Відома гінекологиня* Наталія Лелюх дала поради, як зберегти здоров'я жінкам, яких згвалтували (ТСН, 02.04.2022. 11:20). Таким назвам часто приписують нову функцію, пов'язану з гендерною рівністю: **Членкиня** – це про видимість жінок в суспільстві та професії. Так само як **адвокатка, біологиня, психологиня, історикиня, філософиня, амбасадорка, генералка, директорка, керівниця, очільниця, діячка, слідча, президентка** тощо. **Членкиня** – це про повагу до здобутків жінки в професійному, громадянському, соціальному житті, про визнання та вдячність. Цікаво, що часто тут справа не у лінгвістичному неперетравленні фемінітивів. І не в тому, що разом з фемінітивом вам до рота потрапляє жук чи сарана (У фокусі, <https://www.dw.com/uk>, дата звернення 10.10.2023).

На тлі наведених інновацій прокоментуємо їх щодо відповідності не лише лексичній нормі сучасної української літературної мови, а й теорії української граматики. Отож на основі вивчення мовної практики та з урахуванням структури українського словника, мовознавці стверджують, що в іменниках-назвах осіб чоловічого роду **ознака чоловічої статі другорядна**, пор.: «У чоловічому найменуванні первинною є семантична функція особи взагалі і вторинна семантична функція роду, у жіночому найменуванні такої закономірності не існує: тут домінує стать і другорядність, віддаленість повідомлення про особу» [Безпояско 1993: 55–56].

У новітніх академічних працях зазначено, що: «<...> в сучасних тенденціях стосовно родової категоризації іменника помітним явищем постає співвідносність назв осіб чоловічого й жіночого роду. Ця співвідносність є найтиповішим і найпродуктивнішим способом творення іменників на позначення осіб в українській мові. Вона втілюється в суфіксальному

різновиді афіксальної деривації. За допомогою суфіксів утворюються співвідносні іменники жіночого роду від іменників чоловічого роду на позначення осіб за фахом, суспільною діяльністю, національністю, територіальною належністю» [Вихованець, Городенська 2004: 91]; проте «<...> в деяких випадках співвідношення «назва особи чоловічої статі» – «назва особи жіночої статі» не має регулярного, обов'язкового характеру, оскільки значну частину іменників у формі чоловічого роду використовують для позначення осіб як чоловічої, так і жіночої статі, наприклад, численні назви за професією, тому **відповідні іменники виступають насамперед як узагальнені особові назви** [виділення наше. – Т.К.]» [Грищенко 1997: 331]. Процеси творення фемінітивів ускладнює різно-рідна структура слів іншомовного походження, які не завжди можна суфіксальним способом адаптувати до фонетичних, морфологічних, морфологічних законів української мови [Брус 2019; Граматика 2017: 143–144].

У сучасному інформаційному просторі можна почути не-кваліфіковані думки про те, що словотвір назв осіб жіночого роду зумовлений потенційними можливостями мови. Під *потенційним словом* розуміють дериват, прогнозований продуктивними словотвірними зразками мови. Він може бути утворений «за певним словотвірним типом», *потенційне слово* – «те, що існує в мовленні, але ще не увійшло в мову. Належить до резерву, за рахунок якого розвивається словотвірна система мови. <...> Потенційні слова, як правило, можливі в межах високопродуктивних типів і наділені регулярними значеннями, що складаються із значень компонентів слова» [Клименко 2004: 511]. Потенційні слова утворюють за аналогією до слів певної формально-семантичної будови, при цьому можливий пропуск певної ланки (або й кількох ланок) нормативного словотвірного ланцюжка, як це вже було наведено у прикладах вище. Такі деривати є можливі, вони можуть бути не реалізовані в мовній практиці або ж ще не засвоєні нею. Узгоджені із словотвірною нормою потенційні слова часто є аномальними з погляду норми лексичної, зокрема в тих випадках, коли похідні слова, потенційно можливі за формою, вже реалізовані з іншим лексичним і словотвірним значенням [Карпіловська 2005: 111].

Крім того, потенційні слова можуть стати нормативними, якщо вони не порушують засад морфонологічної і фонетичної будови слова. Ці проблеми чітко обґрунтовано мовознавцями. Серед них:

1) невластиве нагромадження приголосних на морфонологічному шві. Від основи іменника чоловічого роду, яка закінчується важким для вимови сполученням приголосних, наприклад, **-кт**, **-гр**, **-рг**, **-вт**, не може утворюватися назва жіночого роду із суфіксом **-к(а)**: *ад'юнкт*, *арбітр*, *драматург*, *комсорг*, *металург*, *педіатр*, *психіатр*, *терапевт*;

2) неузгодження поєднання форманта **-к(а)** з низкою твірних основ іншомовного походження на **-лог**, **-граф**, **-соф**, **-філ**, **-фоб**, **-ер**, **-ор**, **-ар**, **-ус**, **-стр**, **-ій**, **-ель**, **-ур**, **-іст** (*філолог*, *картограф*, *філософ*, *бібліофіл*, *слов'янофоб*, *балетмейстер*, *монтер*, *дисконтер*, *прокурор*, *нотаріус*, *архіваріус*, *магістр*, *парламентарій*, *менестрель*, *трубадур*, *стиліст*), іншомовними й питомими основами на **-ор**, **-ар** (*куратор*, *оратор*, *токарь*, *плосар*, *ваняр*, *вівчар*), з твірними основами на **-ець** (*іздець*, *мудрець*, *закарпатець*, *іракець*, *лондонець*).

Блокування морфонологічною нормою через конфлікт семантико-стилістичних конотацій в іменниках жіночого роду з суфіксом **-к(а)**, похідних від найменувань-комполітивів з кінцевою основою **-лог**, оскільки внаслідок чергувань утворюється кінцеве **-ложк(а)**, що в українській літературній мові має предметне значення і надає новотворам негативного, стилістично зниженого забарвлення, пор. *біоложка*, *філоложка* [Карпіловська, Кислюк 2017: 386];

3) непродуктивність словотвірної моделі на **-ик**, **-ік** (*практик*, *холерик*, *флегматик*, *класик*, *трагік*, *симпатик*, *плановик*, *передовик*, *фізик*, *діалектик*), складних іменників чоловічого роду з другою частиною **-знавець** (*мовознавець*, *театрознавець*, *літературознавець*, *музикознавець*), з нульсуфіксальними основами композитного типу (*водовоз*, *казнокрад*, *радіотехнік*, *квасовар*, *землемір*, *хлібороб*), складноскорочених слів: *завпед*, *профорг*, *завмаг*, *завуч*, *фізорг*, *власкор*, *логопед* та ін. Обмежувальні можливості також у лексем *посол*, *академік*, *агроном*, *астроном*, *суддя*, *староста*, *хлібодар*, *миловар*, *зоотехнік*, *коляр*, *бацилоносій*, *маг*, *крадій*, *бос* тощо;

4) конфлікт омонімів (*рахівник – рахівниця, вівчар – вівчарка, електрик – електричка, жниввар – жнивварка, столяр – столярка, пілот – пілотка* тощо) [Недбайло 1970: 26–33; Чак 1997: 6–8; Масенко 1979: 88–79; Карпіловська 2017: 386, 388; Кислюк 2017: 334];

5) двозначність питомо андронімічних формантів **-ша** та **-иха**, що пізніше розширили свої номінаційні потенції на найменування жінки за родом діяльності (*агрономша – «дружина агронома»* і *«жінка-агроном»*). Вагомим обмежувальним чинником є вплив офіційно-ділового стилю, де стать особи-фахівця не має актуального значення [Клименко 2018: 334].

З огляду на зазначені чинники, дискусійними є і нові словники, що підтримують і популяризують не завжди конструктивні тенденції мовної практики [Синчак 2022]. Сьогодні, як і сто років тому, актуальний вислів О. Курило: «Штучна мова затьмарює думку та затримує духовний розвиток».

Процеси системної фемінітивізації не мають ні внутрішньомовних, ні позамовних передумов, оскільки цей штучно спровокований процес негативно впливає не лише на стилістичні аспекти слововживання, а й на рівневі норми української літературної мови. Природне усталення у вжитку назв осіб жіночого роду відбувається поступово і лише за умов цілісної реалізації законів української лексикології, морфології, фонетичної будови слова. Їх ігнорування спотворює словник і викликає несприйняття в узусі.

Архангельська А. Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2013.

Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. Київ: Либідь, 1993.

Босаківська Н.Л. Назви особи жіночої статі за родом занять. Культура слова. 1976. Вип. 10. С. 73–78.

Брус М.П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника», 2019.

Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Вища школа, 2004.

Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. За ред. К.Г. Городенської. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2017.

Гриценко А.П. Сучасна українська літературна мова. Київ: Вища школа 1997.

Карпіловська Є.А. Неузале словотворення: правила «гри без правил». *Вісник КНЛУ. Серія Філологія.* 2005. № 8(1). С. 106–117.

Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П., Клименко Н.Ф. та ін. Вплив суспільних змін на розвиток української мови. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого, 2017.

Кислюк Л. Жінка-космонавт чи космонавтка? (до проблеми норми назв осіб жіночої статі). *Культура слова.* 2013. Вип. 78. С. 114–118.

Кислюк Л.П. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси й тенденції розвитку. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого 2017.

Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого 2008.

Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Краків – Львів: Українське видавництво, 1942.

Курс сучасної української літературної мови. За ред. Л.А. Булаховського. Київ: Радянська школа, 1951.

Левицький М. Паки й паки (Про нашу літературну мову). Відень – Київ, 1920.

Масенко Л.Т. Назви професій і звань у сполученні з жіночими прізвищами. *Культура слова.* 1979. Вип. 17. С. 88–79.

Недбайло Л.І. Утворення іменників жіночого роду – назв осіб за професією. *Питання мовної культури.* 1970. № 4. С. 26–33.

Нелюба А.М. Інноваційні зрушення й тенденції в українському жіночому словотворі. *Лінгвістика.* 2011. № 2(23). С. 49–59.

Синчак О. Вебсловник жіночих назв української мови. Львів, 2022.

Синявський О. Порадник української мови. Харків – Берлін – Нью-Йорк: Україно-Американське вид-во товариства «Космос», 1922.

Сімович В. Граматика української мови. Київ – Ляйпціг: Українська накладня, 1919.

Словотвір сучасної української літературної мови. За ред. М.А. Жовтобрюха. Київ: Наукова думка, 1979.

Сулима М. Українська фраза: коротенькі начерки. Харків, 1928.

Сучасна українська літературна мова. Морфологія. За ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1969.

Тараненко О.О. Словотворення української мови в аспекті сучасних системно-нормотворчих тенденцій (кінець ХХ – поч. ХХІ ст.). *Мовознавство.* 2015. № 1. С. 3–32.

Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.: словник-індекс: у 3 т. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2017.

Чак Є.Д. Чи правильно ми говоримо? Київ: Освіта 1997.

Słowotwórstwo. Nominacja. I. Ohnheiser (red.). Opole, 2003.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУМ-11 – Словник української мови: в 11 т. За ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

СУМ-20 – Словник української мови: у 20 т. За ред. В.М. Русанівського. Київ: Укр. мовно-інформ. фонд, 2010–2022.

УП-2019 – Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019.

REFERENCES

Arkhahelska, A. (2013). *Femina cognita. Ukrainian woman in the word and dictionary*. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho (in Ukr.).

Bezpoiasko, O.K., Horodenska, K.H., Rusanivskiy, V.M. (1993). *Grammar of the Ukrainian language. Morphology*. Kyiv: Lybid (in Ukr.).

Bilodid, I.K. (Ed.). (1969). *Modern Ukrainian literary language. Morphology*. Kyiv (in Ukr.).

Bosakivska, N.L. (1976). Female names by occupation. *Culture of the Word, 10*, 73–78 (in Ukr.).

Brus, M.P. (2019). Femininityvy v ukrainskii movi: heneza, evoliutsiia, funktsionuvannia. Ivano-Frankivsk: DVNZ “Prykarpatskyi natsionalnyi universytet im. V. Stefanyka” (in Ukr.).

Bulakhovskiy, L.A. (Ed.). (1951). *Course of the modern Ukrainian literary language*. Kyiv (in Ukr.).

Chuck, Ye.D. (1997). *Are we speaking correctly?* Kyiv: Osvita (in Ukr.).

Horodenska, K.H. (Ed.). (2017). *Grammar of modern Ukrainian literary language. Morphology*. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho (in Ukr.).

Hryshchenko, A.P. (1997). *Modern Ukrainian literary language*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.).

Karpilovska, Ye.A., Kisliuk, L.P., Klymenko, N.F. etc. (2017). The influence of social changes on the development of the Ukrainian language. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho (in Ukr.).

Karpilovska, Ye.A. (2005). Unusual word formation: The rules of the “game without rules”. *Bulletin of the KNLU. Philology series, 8(1)*, 106–117 (in Ukr.).

Kisliuk, L. (2013). Female cosmonaut or cosmonaut? (To the problem of the norm of the names of persons of the female gender). *Culture of the Word, 78*, 114–118 (in Ukr.).

Kisliuk, L.P. (2017). *Modern Ukrainian word-formation: Resources and development trends*. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho (in Ukr.).

Klymenko, N.F., Karpilovska, Ye.A., Kisliuk, L.P. (2008). Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho (in Ukr.).

Kurylo, O. (1942). Attention to the modern Ukrainian literary language. Krakow – Lviv: Ukrainske vydavnytstvo (in Ukr.).

Levytskyi, M. (1920). *Paki y paki* (About our literary language). Vienna – Kyiv (in Ukr.).

Masenko, L.T. (1979). Names of professions and titles in combination with female surnames. *Culture of the Word*, 17, 88–79 (in Ukr.).

Nedbailo, L.I. (1970). Formation of feminine nouns – names of persons by profession. *Issues of language culture*, 4, 26–33 (in Ukr.).

Neliuba, A.M. (2011). Innovative shifts and trends in Ukrainian women's vocabulary. *Linguistics*, 2(23), 49–59 (in Ukr.).

Ohnheiser, I. (Ed.). (2003). *Słowotwórstwo. Nominacja*. Opole (in Pol.).

Simovych, V. (1919). Grammar of the Ukrainian language. Kyiv – Leipzig: Ukrainska nakladnia (in Ukr.).

Siniavskyi, O. (1922). Guide to the Ukrainian language. Kharkiv – Berlin – New York: Ukrainian-American edition of the “Cosmos” society (in Ukr.).

Sulyma, M. (1928). Ukrainian phrase: Short sketches. Kharkiv (in Ukr.).

Synchak, O. (2022). Web dictionary of female names of the Ukrainian language. Lviv (in Ukr.).

Taranenko, O.O. (2015). Word formation of the Ukrainian language in the aspect of modern system-normative trends (Late 20th – early 21st centuries). *Linguistics*, 1, 3–32 (in Ukr.).

Ukrainian lexicon of the late 18th – early 21st centuries: Glossary-index: in 3 vol. (2017). Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho (in Ukr.).

Vyhovanets, I., Horodenska, K. (2004). Theoretical morphology of the Ukrainian language: Academic grammar of the Ukrainian language. Kyiv: Vyscha shkola (in Ukr.).

Zhovtobriukh, M.A. (Ed.). (1979). Vocabulary of modern Ukrainian literary language. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

LEGEND

CYM-11 – Bilodid, I.K. (Ed.). (1970–1980). Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

CYM-20 – Rusanivskyi, V.M. (Ed.). (2010–2022). Dictionary of the Ukrainian language: in 20 vol. Kyiv: Ukr. movno-inform. fond (in Ukr.).

VII-2019 – Ukrainian orthography. (2019). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

Статтю отримано 05.12.2023

Tetiana Kots

VOCABULARY OF FEMININE PERSONAL NAMES IN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE: BETWEEN NORM AND DESTRUCTION

The article examines the dynamics of word formation of names of persons of the feminine gender during the 20th and early 21st centuries. The trends of prescriptive and descriptive norms in connection with non-linguistic factors of different historical periods are clarified. The vocabulary of feminine nouns had signs of natural language development until the end of the 20th century and acquired threatening proportions in the last decade, which can lead to the destruction of the phonetic, morphonological structure of the word and the literary norm in general.

The issue of creating feminine names in the Ukrainian literary language has gained significant resonance in recent years. Among the reasons for its actualization, linguists cite the powerful socialization of modern women, their involvement in the spheres of “male” activity, state-building tendencies to assert national identity (“restoration” of the purity and authenticity of the language), the impact of the democratization of society on the literary standard. Language always responds to the demands of society and this is one of the drivers of its natural development, but provided that these changes correspond to its structural features, in the case of names of persons of the feminine gender, to the potential possibilities of word creation. As evidenced by language practice, this is the main and defining problem that can have not only negative, but also destructive consequences for the grammatical system in general. Any word-formation models are embedded in the language a priori, and have certain precedents throughout its historical development.

The creation of personal names has a long tradition in the Ukrainian language and is primarily based on the principles of the internal structure of the dictionary. The most important and unchanged for all generations of linguists were the instructions of the norm-makers of 20th century on the natural development of the language, which is decisive for its life activity as a whole. At the current stage of language functioning, the normativity of a word depends on its compliance with the phonetic and morphological structure of the Ukrainian lexicon and the lexical norm in general.

Key words: feminine names, prescriptive norm, literary norm, natural language development, potential words, artificial innovations.